

Ilkka Mäkinen

Ensimmäinen varusmieskirjasto Suomessa 1849 – 1860

Mäkinen, Ilkka, Ensimmäinen varusmieskirjasto Suomessa 1849 – 1860 [The first soldiers' library in Finland, 1849–1860]. Kirjastotiede ja informatiikka, 9(2): 35–43, 1990.

The first soldiers' library for Finnish troops was established in 1849 in the Finnish Grenadier Sharpshooter Battalion posted in Turku. The small army of the autonomous Grand-Duchy of Finland in the 19th century was a Finnish institution but formed a part of the army of the Russian Empire. There already existed libraries for officers in Finnish army units, e.g. in the Guards Battalion in Helsinki as early as 1837, but the ordinary soldiers and noncommissioned officers were not allowed to participate. The Grenadier Sharpshooters' library was meant exclusively for enlisted men and noncommissioned officers. The means for the library were raised by subscription among the officers and civil servants of the Battalion. The library was attached to the parish of the Battalion and it is highly probable that the chaplain A.E.Granfelt brought up the idea of its establishment. Nevertheless, the accounts of the library were kept distinct from the parish accounts. The size of the library, 201 items in 1851, was considerable in comparison with the contemporary, early parish libraries in the Finnish country-side. According to the sources, the use of the library was lively. The library functioned until the breaking up of the Battalion in 1860. The sources of the article consist of primary archival material (especially from the Military Archives in Helsinki), contemporary newspaper articles and historical literature. At the end of the article some questions for further investigation are raised.

Address: University of Tampere, Department of Library and Information Science, P.O.Box 607, SF-33101 Tampere, Finland.

Käsittelen tässä kirjoituksessa Turussa toimineeseen Suomen Krenatööritarkk'ampujapataljoonaan (Finska Grenadier Skarpskytte Batalion) vuoden 1849 joulukuussa perustettua lainakirjastoa. Tällaista kirjastoa kutsuttaisiin nykyään »sotilaskotikirjastoksi», »varusmieskirjastoksi» tai »varuskuntakirjastoksi». Kirjastohistoriallisesta kirjallisuudesta en tästä kirjastosta ole löytänyt mainintaa. Se on ilmeisesti sivuutettu, koska tutkimus on tähän saakka ollut kiinnostunut lähinnä yleisten kirjastojen edeltäjistä, kansankirjastoista. Lähes ainoa tapaamani sekundäärilähde, joka kirjaston mainitsee, on Kari Vappulan väitöskirja »Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812–1880»:

[Krenatööritarkk'ampujapataljoonan] Seurakunnalla oli myös runsaasti käytetty kirjasto. Kirjastoa koskevan lehti uutisen yhteydessä tulee esille, että vuonna 1851 jokaisella miehellä oli katekismus, joka viidennellä virsikirja ja muutamalla Uusi testamentti.¹

Vappulalle, joka väitöskirjaansa varten on seulonut valtavan aineiston, kirjasto on kuitenkin vain pieni yksityiskohta sotilaspapin toiminnan tarkastelussa eikä hän käsittele sitä sen enempää.²

Kirjastohistoriaan krenatööritarkk'ampujien kirjaston vaiheiden esittely kuitenkin tuo oman, kenties merkittävän lisänsä. Kirjastohistorian tutkimuksessa on tarvetta löytää uusia näkökulmia ja aineistoja. On tartuttava myös

sellaisiin aineistoihin, jotka eivät ensi sijassa keskity kirjastoasioihin. Kirjasto oli 1800-luvulla vielä vähemmän kuin nyt mikään itseriittävä ilmiö, se oli väline kansanvalituksessa, fennomaniassa, raittiustyössä jne. Tärkeintä oli saada kansa lukemaan ja sen kautta heräämään tai edes pysymään pois pahanteosta.

Autonomian ajan sotaväen kirjastoja ei ole paljontaan käsitelty kirjastohistorian tutkimuksessa³, vaikka niistä on olemassa runsaasti alkuperäisaineistoa, joka tosin on hajallaan muiden asiakirjojen joukossa. Olen kirjoittanut alustavasti tätä aineistoa, joka pääasiassa sisältyy Sota-arkiston kokoelmiin, ja esittelen tässä artikkelissa tutkimusteni ensimmäisiä tuloksia. Artikkelin aluksi koetan sijoittaa krenatööritarkk'ampujapataljoonan kirjaston Suomen varhaisen kirjastohistorian yleislinjoihin, sitten esittelen kirjaston vaihteita, lopuksi lyhyesti sotilaskirjastojen myöhempää kehitystä ja tutkimuksen jatkokysymyksiä.

Kirkonkirjasto, pitäjänkirjasto, kansankirjasto

Kansankirjastojen lähes myyttinen alku oli v. 1802 Anjalassa sijainneen Regina-koulun kirjasto, mutta vasta 1830- ja 40-luvuilla alkoi kansankirjastoate toden teolla viritä, erityisesti Juho Pynnisen kehoitettua Kanawa-lehdessä v. 1845 ilmestyneissä kirjoituksissaan perustamaan *pitäjänkirjastoja* kaikkialle maahan⁴. Lukuseuroja ja yksityisiä, maksullisia lainakirjastoja oli kyllä ollut useissa kaupungeissa (ja Lep-pävirralla) aina 1790-luvulta saakka⁵, mutta ne olivat pääasiassa ruotsinkieliselle sivistyneistölle tarkoitettuja.

Periaatteellinen ero toisaalta lukuseuran ja yksityisen lainakirjaston ja toisaalta kansan- ja pitäjänkirjaston välillä oli sääty-yhteiskunnassa oleellinen. Lukuseurat tai -yhdistykset olivat ylempiin säätyihin kuuluvien keskinäisen sopimuksen perusteella syntyneitä suljettuja yhdistyksiä, maksulliset lainakirjastot taas yksityisten henkilöiden omistamia kaupallisia yrityksiä. Kumpienkin kirjatarjonta oli ruotsin- tai vieraskielistä. Maalla toimineita rahvaan käytettäväksi tarkoitettuja kirjastoja kutsuttiin »pitäjänkirjastoiksi», kaupungeissa »kansankirjastoiksi». Jälkimmäisestä nimityksestä tuli aikaa myöten yleistermi.

Ennen Pynnisen kirjoituksia oli maaseudun talonpoikais- ja muulle rahvaalle tarkoitettuja pitäjänkirjastoista jo keskusteltu sekä suomen- että ruotsinkielisissä sanomalehdissä 1840-luvun alkuvuosina⁶. Tässä keskustelussa käytettiin synonyymeina sanoja »pitäjänkirjasto» (sockenbibliothek) ja »kirkonkirjasto». 1800-luvun alkupuolella ei vielä tehty eroa kirkollisen seurakunnan ja maallisen pitäjän välillä. Tämän eron merkiksi syntyi vasta vuoden 1865 kunnallishallintouudistuksen tuloksena käsite »kunta».

Varhaiset kansankirjastot olivat useimmiten pappien perustamia⁷ ja ne toimivat seurakunnan yhteydessä, esim. sakastissa papin hoidossa, vaikka niiden rahavarat olivatkin erillään kirkon varoista. Ne olivat »seurakuntakirjastoja». Pappien merkitys tulee ilmi esimerkiksi siitä, että vaikka viipurilaisen osakunnan yliopilaiden v. 1848 perustaman lainakirjastoseuran nimenomaisena tarkoituksena oli tarjota rahvaalle muuta kuin uskonnollista kirjallisuutta, »varsinkin sellaista, jossa käsiteltäisiin luonnontieteitä, maan tilastoa ja historiaa», niin kuitenkin seura kääntyi pitäjien papiston puoleen tarjotessaan kirjastoja levitykseen⁸. Henrik Grönroos on tutkinut kirkkojen omistamien kirjojen lainaustoimintaa ennen kansankirjastojen aikaa⁹. Kansanopetus oli pitkälle 1800-luvulle seurakuntakeskeistä ja papit olivat vahvasti mukana koko pitäjän hallinnossa. He olivat tavallisesti pitäjän sivistyneimpinä miehinä välttämättömiä tukihenkilöitä uusien ajatusten levittämisessä.

Tässä artikkelissa tulee selvästi esiin se, että krenatööritarkk'ampujien kirjasto oli luonteeltaan »seurakuntakirjasto», eli se on verrattavissa pitäjänkirjastoihin. Vuoden 1849 loppuun mennessä on arvioitu perustetun 19 pitäjänkirjastoa¹⁰. Lisäämällä tuohon lukuun yksi saadaan pyöreät kaksikymmentä. Tämän kirjaston ja sitä seuranneiden sotilaskirjastojen kehityksessä papiston osuuden muutos on yksi merkittävä piirre. Kun muut tahot kiinnostuvat tämänkaltaisesta toiminnasta ja yleinen koulutus-taso nousee, papit pääsevät tai joutuvat keskittymään puhtaasti hengellisiin asioihin, tai toisin sanoin: hengellisen ja henkisen välinen raja vedetään uudella tavalla.

Upseerikirjasto, sotilaskirjasto

Krenatööri-tarkk'ampujapataljoonan kirjasto oli siis, ainakin tähänastisten tietojen mukaan, Suomen historian ensimmäinen miehistölle tarkoitettu lainakirjasto, jota voimme nimittää »sotilaskirjastoksi» (soldatbibliothek) erotukseksi »upseerikirjastosta». Aikaisemmin oli ollut Helsingissä Suomen Kaartinpataljoonassa upseerien lukuyhdistys ja sillä kirjasto, josta ensimmäiset maininnat löytyvät vuodelta 1837¹¹. Kirjasto toimi aina vuoteen 1905 asti, jolloin Kaartin pataljoona hajotettiin. Sen käyttäjiksi ei miehistöä tietenkään kelpuutettu ja kirjatkin olivat ruotsin- ja vieraskielisiä. Samankaltaisia upseerien kirjastoja oli muissakin autonomian aikaisissa joukko-osastoissa. 1. Meriekipaashiin perustettiin upseerikirjasto vuonna 1844¹². Myös Haminan kadettikoulun oppilaskunnalla oli kirjasto. Krenatööri-tarkk'ampujapataljoonan papereista sellaisesta ei kuitenkaan ole löytynyt mainintaa. Upseerien kirjastoilla oli sekä ammatillinen että viihteellinen tehtävä. Ne ovat verrattavissa sivistyneistön lukuyhdistyksiin.

Autonomian ajan sotaväki

Suomen valtion varoin ylläpidetty sotaväki oli koko 1800-luvun melko vähäinen. Sen vahvuus oli enimmillään Krimin sodan (1854–56) aikana 10.711 miestä¹³, mutta valtaosan autonomian ajasta joukkojen vahvuus oli vain kolmanneksen tai jopa viidenneksen tästä määrästä¹⁴. Kuitenkin suomalaisten joukkojen koulutustaso pidettiin ilmeisesti tarkoituksella korkeana verrattuna keisarikunnan joukkojen tasoon yleensä. 1850-luvulla ennen Krimin sotaa valtakunnan yhdeksästä tarkk'ampujapataljoonasta oli kaksi suomalaista, nimittäin Suomen kaartin pataljoona (virallisesti: Henkivartiövän 3:s Suomen tarkk'ampujapataljoona) ja Suomen krenatööri-tarkk'ampujapataljoona¹⁵.

Tässä artikkelissa aiheena olevaa kirjastoa perustettaessa v. 1849 Suomessa oli toiminnassa vain kolme suomalaista joukko-osastoa, kaikki värvättyjä, nimittäin mainitut kaartin pataljoona ja krenatööri-tarkk'ampujapataljoona ja lisäksi 1. Suomen Meriekipaashi (ns. Meriväki). Autonomian alkuaikoina toimineet ruotuväki-joukko-osastot oli hajoitettu v. 1830. Uusia ruo-

tuväkipataljoonia perustettiin sitten Krimin sodan aikana ja ne toimivat vuoteen 1867. Vuonna 1878 säädettiin yleiseen asevelvollisuuteen perustuva asevelvollisuuslaki, jonka mukaisia joukko-osastoja alettiin perustaa v. 1881 lähtien.¹⁶

Suomen sotaväkeä organisoitiin autonomian aikana voimakkaasti maailmantapahtumien ja valtion taloudellisen kantokyvyn mukaan niin, että ainoa joukko-osasto, joka oli toiminnassa koko sen ajan, kun suuriruhtinaanmaassa ylipäänsä oli omaa sotaväkeä, oli Kaartin pataljoona. Se myös oli viimeiseksi toiminnassa, kun Suomen ja Venäjän ristiriitojen seurauksena Suomen sotaväki lopetettiin. Kaarti hajoitettiin v. 1905 kolme vuotta muiden yksiköiden lopettamisen jälkeen.

Krenatööri-tarkk'ampujapataljoona ja sen seurakunta

Krenatööri-tarkk'ampujapataljoona perustettiin Turkuun v. 1846 ja se majoitettiin 1830-luvulla rakennettuun ns. Sirkkalan kasarmiin, minkä lisäksi rakennettiin puuparackki, ruokasali ja keittiö¹⁷. Sana »krenatööri» joukko-osaston nimensä oli aikaisempina vuosisatoina todella tarkoittanut, että soturit viskoivat käsikranaatteja. Käsikranaattien käyttö jäi pois 1700-luvulla, mutta nimitys »krenatööri» jäi valiojoukkojen tunnuksiksi¹⁸. Samantapainen kehitys on »tarkk'ampuja»-nimityksellä. Alunperin tarkk'ampuja olivat muutamat harvat rihlatuilla kivääreillä varustetut sotilaat, jotka saivat perusteellisemman ampumakoulutuksen kuin muut; sittemmin heitä kerättiin yhteen ja muodostettiin tarkk'ampujaosastoja. Kun jalkaväen kiväärit 1800-luvun jälkipuoliskolla yhtenäistyivät, jäi nimitys vain määrättyjen joukkojen arvonimeksi¹⁹.

Krenatööri-tarkk'ampujapataljoona oli siis kaksinkertaisesti valiojoukko.

Krenatööri-tarkk'ampujapataljoonan upseerit, miehistö, siviilivirkamiehet ja kaikkien perheet muodostivat oman seurakunnan²⁰, jolla oli oma pappi (saarnaaja, *predikant*). Seurakunnalla oli omat kirkonkirjat, pappi antoi virkatodistuksia, kastoi lapsia, vihki aviopareja, sakotti enenaikaisesta vuodeyhteydestä. Seurakunnan jumalanpalvelukset pidettiin Turun tuomiokirkon sivukappelissa, jota kutsuttiin pataljoonan

kirkoksi²¹. Aikakauden sanomalehdissä ilmoitettiin yleensä etusivulla, ketkä papit saarnasivat pyhäisin, kuka suomeksi, kuka ruotsiksi; näiden ilmoitusten joukossa olivat aina myös sotilasseurakuntien saarnaajien nimet.

1000-miehisen pataljoonan ensimmäinen saarnaaja oli teologian lisensiaatti August Edward Granfelt (1812–1899), joka tuli pataljoonan rulliin jo sen perustamisvaiheessa syksyllä 1846 ja joutui hoitamaan tehtävänsä aluksi muutaman kuukauden palkatta. Se ei 1800-luvulla ollut poikkeuksellista, sillä monen papin tai virkamiehen ura alkoi palkattomana. Kirjeessään ystävälleen ja asioidensa hoitajalle Karl Johan Carpelanille Granfelt kirjoitti 14.10.1846:

[. . .] ty här vistas jag för det närvarande, inkalad af Bataillons Chefen utan all lön tillsvidare och bidande att snart få underrättelse om utnämning till Predikant vid härvarande Skarpskyttebataillon.²³

A.E. Granfelt tilitti vuonna 1853 kokemuksiaan pataljoonansaarnaajanvirassa kirjeessä veljelleen prof. Axel Fredrik Granfeltille. Granfelt todistelee veljelleen ansioitaan ja kärsimyksiään viranhoidossa:

Slutligen borde jag väl ej utan afseende lemna den sjukligheten jag genom mera än 7. års ensam tjänstgöring i fuktig, dragfull och i alla osund kyrka mig ådragit, samt den ringa lön jag åtnjutit; äfvensom att jag såsom *förste* predikant vid en ny-formerad trupp haft ganska mycket besvär med hvarjehanda, och derjemte har att framta *Kejs nådigts välbehag* och ett högst smickrande bevis af Batⁿ Chefen.²⁴

Granfelt oli ahkera virassaan, mitä osoittaa sekin, että hän sai v. 1850 palkkioksi ylimääräisen vuoden palkan²⁵. Palkka tosin oli pieni, niin että kaikenlaiset lisät olivat tarpeen.

Kirjaston synty ja kokoelmat

Varhaisin tieto krenatööritarkk'ampujapataljoonan kirjaston olemassaolosta on pataljoonan päiväkäskey 27.12.1849:

3°

Sedan Bataillonens Herrar Officerare och Civile Tjänstemän, genom subskription åstadkommit ett Läse-Bibliothek för manskapet, uppställas Compagnierne i morgon klⁿ 10. före-middagen å Träd-Kasernen, för att afhöra stadganden för detsamma.²⁶

Päiväkäskeyn mukaan kirjasto oli saatu aikaan rahankeräyksellä upseerien ja siviilivirkamiesten (pappi, lääkäri ym.) keskuudessa ilmeisesti syksyllä 1849. Se, että komppaniat määrättiin kokoontumaan »puukasarmiin», voisi viitata siihen, että kirjastokin sijaitsi siellä. Kirjaston, ehkä kirjakaapin, sijoituspaikasta ei muuten saa lähteistä mitään vihjettä. Päiväkäskeyn mukaan kirjastoa varten oli laadittu säännöt, jotka eivät kuitenkaan ole säilyneet meidän päiviimme. Kirjasto oli näin saatu toimintaan juuri ja juuri vuoden 1849 puolella.

Seuraava tieto kirjastosta on vuodelta 1851 sen ansiosta, että kirjastoilla oli 1840- ja 50-luvuilla uutisarvoa. Erityisesti suomenmieliset sanomalehdet seurasivat tarkkaan kaikkia kansansivistyksen ja suomalaisuuden edistysaskeleita. Sanomia Turusta -lehdessä ilmestyi aprillipäivänä 1851 pataljoonan kirjastosta uutinen, joka lyhydestään huolimatta antaa monipuolista tietoa. Kirjoitus, joka myös osoittaa, miten tärkeänä vastaperustettu lehti piti kirjastojen edistymistä, alkaa seuraavasti:

Lainakirjasto. Viidennessä numerossamme puhuimme lainakirjastosta Janakkalassa. Samanlaisesta laitoksesta Turussa olevan suomalaisen (Gren. Skarpskytte) Bataljoonan seurakunnassa on meille hyväntahtoisesti tietoja annettu, jotka tässä lukiollemme ilmoitamme. Kirjasto perustettiin 1849 vuoden lopulla bataljoonan Upseerilta ja Wirkamiehiltä lahjoittamalla annetuilla rahoilla.²⁷

Tähän saakka tiedot kertovat suomeksi saman, minkä em. päiväkäskey kertoi ruotsiksi. Lisää on se, että nyt erityisesti mainitaan kirjaston olevan »Bataljoonan seurakunnassa». Kirjasto oli toiminut vuoden ja neljä kuukautta ja oli ilmeisesti vakiinnuttanut toimintansa. Kirjoitus jatkuu kuvailemalla kirjaston kokoelmia:

Kirjain luku on jo 201; joista wiisikuudetta osaa owat suomenkielisiä ja loppu ruotsalaisia, ja sisältävät enimmiten hengellisiä ja talollisuuteen kuuluvia aineita. Ettei kirjastossa ole ainoastaan halpoja arkkiveisuja ja kopeekan maksawia kirjoja osoittawat kirjakauppian ja niojan räknikit, jotka tähänasti owat kassalta ottaneet 103 rupl. 42 kop. hop.

Kirjaston kirjamäärä ei silloisissa oloissa ollut vähäinen, jos sitä vertaa Werkon keräämiin tietoihin kirjastojen alkuvaiheista: Viipurin kirjaston (1846) nidemäärä oli 168, Raahan (1852) 70, Vihdin (1852) 195 suomalaista ja 75 ruot-

salaista, Ahlaisten (1850) 217 jne., maapitäjissä useimmiten paljon vähäisempi²⁸. Samansäiltöinen uutinen kuin *Sanomia Turusta* -lehdessä ilmestyi samana päivänä Åbo Underrättelserissä, mutta siinä kirjaston koostumus esitetään monimutkaisemmin: »böckernas antal redan uppgår till 123 numrer i 204 exemplar. De särskilda arbetenas antal är 201 och bandens 235»²⁹.

Kirjaston menojen summa 103 hopearuplaa oli myös huomattava, jos sitä vertaa Werkon tietoihin tai sitten pataljoonan saarnaajan vuosipalkkaan, joka oli lisineen 300 ruplaa³⁰. Summa osoittaa myös, että pataljoonan upseeristo ja siviilivirkamiehet olivat valmiit uhraamaan huomattavan rahamäärän miehistön valistuksen hyväksi. Vaikka kirjaston oma tilikirja on hävinnyt, niin kirjaston myöhemmästä rahoituksesta on tietoa sen verran, että v. 1855 kirjasto sai pataljoonan seurakunnan vaivaisrahoista (*Fattigmedel*) 8 ruplan 87 kopeekan (ja yhden neljänneskopeekan) lainan, joka sitten v. 1858 merkittiin takaisin maksetuksi ilmoittamatta mistä rahat tulivat³¹.

Lehtiutuisen mukaan kirjaston kirjat »sisältävät enimmäkseen hengellisiä ja talollisuuteen [= talouteen] kuuluvia aineita», mikä luultavasti hyvin kuvaa kirjaston valikoimaa. Joukossa oli varmasti paljon enemmän hengellisiä kuin »talollisia» kirjoja, koska uskonnollisia julkaistiin niin paljon enemmän. Se, että uutisessa erityisesti sanotaan »hengellisiä ja talollisuuteen kuuluvia», lienee varotoimi viranomaisien mahdollisia epäluuloja vastaan. Vastikään v. 1850 oli annettu säännös, joka nimenomaan kielsi julkaisemasta suomen kielellä muita kirjoja kuin hengellisiä tai taloudelliseen hyötyyn tähtääviä.

Kirjaston kirjoista oli olemassa luettelo, mutta seurakunnan kirkon kahdessa inventaarioluettelossa mainittu »Bok öfver Lånebibliothekets böcker och räknenskaper»³² ei ole säilynyt.

Ainoastaan yhden kirjan voi varmasti sanoa kuuluneen kirjastoon: *Hagerupin* »Pyhäin Marttyrein kowan kärsimisen, Woittawaisen uskon ja kärsiwällisyyden Merkilliset Esimerkit Kymmenesä Suuresa Wainosa», joka on ilmestynyt Turussa vuonna 1829. Äitini pelasti sen erään kuolinpesän hävittämistä odottavien kirjojen joukosta v. 1947. Hyväkuntoisen kirjan etukannen sisäpuolelle on musteella kirjoitettu teksti:

No 8 wid Grenadier Skarpskytte Bataljonens Låne-Bibliothek.

Kirjaston käyttö ja tarkoitus

Sanomien Turusta uutinen jatkuu:

— Ahkerasti on kirjoja bataljoonan miehiltä lainattu, semmenkin alussa, niin ahkerasti ettei ensimmäisenä puolivuotena kirjastossa ollut kirjaa lainaamattomana, vaikka usiammat lainaajoilta viikon pidettyä tuotiin takaisin, eikä sama mies saanut samaa kirjaa pitää päälle kahden viikon. Hyviä hedelmiä tästä hyödyllisestä laitoksesta nähdään sotamiehien siivollisemmassa elämässä ylipäähän.

Vaikka kirjaston säännöt ovat kadonneet, niin tästä uutisen katkelmasta ilmenee sääntöjen eräs yksityiskohta: laina-aika oli kaksi viikkoa.

»Siivollisen elämän» edistäminen miehistön keskuudessa oli varmasti tärkeä kirjaston perustamisen syy. Pataljoona koostui värväytyistä miehistä, jotka olivat saapuneet eri puolilta maata. Miesten moraalinen ja sivistyksellinen taso ei luultavasti ollut kovin korkea. Juopotelu oli yleistä, kun muita vapaa-ajanviettotapoja ei juuri ollut tarjolla. Juopottelusta seuraavat käyttäytymisrikkheet johtivat usein myös rangaistuksiin. Palvelus keisari Nikolai I:n aikaisissa joukko-osastoissa oli yksitoikkoista ja muotosidonnaista. G. A. Gripenbergin kuvaus Kaartin pataljoonan 1830-luvusta lienee pätevä myös Nikolain kauden loppupuolella:

En allt själslif mördande enformig tjänstgöring, en total brist på tillfällen till förädlande och bildande förströelser och i afsaknad af för menige man lämpade böcker, tidskrifter eller tidningar, var soldaten dömd att tillbringa sina lediga stunder i slö oversamhet eller att söka sin tröst i glaset. Och att dryckenskapen var mycket utbredd inom den tidens finska trupper är tyvärr obestridligt; därom vittna den mängd varningar mot »det fylleri, som sträcker sig utom alla gränser, i synnerhet efter löners och gratifikationers utdelning.»³³

Vaatetukseen ja sulkeisharjoituksiin kiinnitettiin paljon enemmän huomiota kuin palveluksen tekemiseen miehistölle mielekkääksi. Tätä henkistä tyhjiötä täyttämään lainakirjasto sopi erinomaisesti, minkä miesten sille antama suosio osoittaakin.

— Bataljoonan Pastori, joka meille nämät tiedot on antanut, sanoo kirjeesssänsä väestön lukuhalun siinäkin nähtävän, että jokaisella miehellä on Katekismuksensa, melkein joka wiidennellä Wirsikirja, ja usialla vielä Uusikin Testamentti. — Kehoitamme wieläkin erinomattain pappia seurakuntiansa tämän-

kaltaisia kirjastoja toimittamaan ja niistä meille tietoa tuottamaan. Eikös aina niin pitäisi olla, että lähimmäistemme hyöty on myöskin meidän hyötymme ja maanmiestemme onni on oma onnemme!

Granfelt, joka siis oli uutisen lähettänyt, oli tarmokas miehistön opettaja, jonka saavutuksen kenties kruunasi se, että v. 1858 voitiin, tosin Granfeltin jo siirryttyä pois pataljoonasta, todeta pataljoonan seurakuntalaisten osaavan lukea sataprosenttisesti. Tavoitteena oli myös, että joka miehellä olisi itsellään katekismus ja ABC-kirja.³⁴

Kristinopin opetusvastuu oli luonnollisesti sotilaspapeilla³⁵. Sotilaa velvollisuuksiin kuului ehtoollisella käynti. Ajatus jumalattomasta sotilaasta ei tuolloin ollenkaan käynyt laatuun. Ehtoolliselle pääsyn ehtona oli lukutaito, joka osoitettiin aapista ja katekismusta lukemalla. Tosin lukutaito oli usein pelkkää mekaanista sisälukua. Tässä oli myös hyvä syy kirjaston perustamiseen. Vasta omatoimisella lukemisella saavutetaan aito luetun ymmärtäminen. Jos lukutaitoa käytetään vain katekismuksen tankkaamiseen, niin harjoituksen puutteessa se helposti ruostuu ja unohtuu.

Voidaan melko turvallisesti päätellä, että Granfelt oli kirjaston perustamisen liikkeellepaneva voima, vaikka missään lähteessä sitä ei suoraan sanotakaan. Tapaamissani Granfeltin kirjeissä ei kirjastosta sanota mitään³⁶. Siirryttyään v. 1855 Tammelan kirkkoherraksi Granfelt jatkoi kansanvalituspyrkimyksiään, hän oli mm. perustamassa kirjastoja Tammelaan v. 1861. Tammelan kirjasto muuten aloitti toimintansa 55 ruplan 40 kopeekan pääomalla ja 133 nidoksella³⁷.

Kuten edellä mainittiin, samana päivänä kuin Sanomia Turusta -lehdessä julkaistiin kirjastoa koskeva uutinen Åbo Underrättelserissä, johon Granfeltin lähettämä kirje on nähtävästi otettu melko sanatakkasti. Sanomissa kirjeen sisältö esitetään suomeksi omin sanoin ja mukaan lisätään aatteellista ainesta. Uutisen julkaiseminen kahdessa lehdessä yhtäikaa selittyi sillä, että lehdillä oli sama omistaja, turkulainen kirjakauppias ja kustantaja J. W. Lillja, jolle Granfelt nähtävästi kirjeensä oli osoittanut. Tammelan-aikanaan Granfelt oli yhä kirjeenvaihdossa Lilljan kanssa myös Tammelan kirjaston asioissa³⁸.

Kirjastojen perustamiseen oli vuoden 1829 sensuuriasetuksen mukaan (§ 71) anottava lupaa sensuuriylhallitukselta³⁹, vaikkakaan en

ole löytänyt sen papereista, että krenatööri-tarkk'ampujapataljoonan kirjastolle olisi lupaa anottu. Syy lienee se, että kirjasto toimi sotilasyksikön yhteydessä eikä siviiliviranomaisella ollut sananvaltaa siihen. Luvan olisi luultavasti antanut ja aikaisemmin mainitut säännöt hyväksynyt pataljoonan komentaja tai jokin käskyhierarkian ylempi porras, viime kädessä kenraalikuvernööri. Kaartin pataljoonassa upseerien lukuyhdistyksen säännöt allekirjoitti ensimmäisenä yksikön komentaja ja hänen jälkeensä virkaikäjärjestyksessä muut upseerit, muita lupia ei ilmeisesti tarvittu⁴⁰. Ajatellen Nikolai I:n hallintokauden ahtaita sensuurioloja, joita vielä v. 1849 entisestään kiristettiin, on paradoksaalista että sotilasyksikössä voitiin keskinäisellä sopimuksella saada aikaan toimintaa, jota varten »tavallisten» kansalaisten oli anottava hankalat luvat.

Lupakysymyksen selvittäminen, joka jää tutkimuksen myöhempiin tehtäviin, antaisi käsityksen siitä, mikä oli ylempien sotilasviranomaisten näkemys sotilaiden kirjasto- ja yleensä sivistystarpeista. Samalla selviäisi osaksi ongelma, missä määrin krenatöörিতarkk'ampujien kirjaston perustaminen oli joittenkin henkilöiden tai henkilön yksityisen kulttuuritahdon ilmaus. Kirjasto kuuluu ainakin ajallisesti kirjastoliikkeeseen, jonka osasia olivat esi-pynnisläiset pitäjänkirjastot, Pynnisen oma aloite ja fenomenaanisten ylioppilaiden toiminta kirjastojen levittämiseksi. Lilljalla oli kuin sattumalta oma kirjastohanke vireillä: hän perusti v. 1851 suuren maksullisen lainakirjaston, jota varten hän oli joutunut v. 1850 anomaan luvan sensuuriylhallitukselta⁴¹.

Kirjaston myöhemmät vaiheet ja loppu

Pataljoona siirrettiin v. 1857 Hämeenlinnaan. Muutamien supistusten ja muodonmuutosten jälkeen sen nimi muutettiin Suomen tarkk'ampujakouluksi, jossa koulutettiin maan eri kolkkiin sijoitettujen ruotuväkipataljoonien väkeä⁴².

Koulun päiväkäskyyn ilmestyy 17.2.1859 selityksittä merkintä, että sotilaskirjaston (Soldatbibliotheket) päivystäjäksi määrätään yksi aliupseeri⁴³. Päivystysmerkintä on siitä lähtien

säännöllisesti päiväkäskyissä, mikä osoittaa, että kirjasto oli päivittäin auki. Se oli osa koulutusta, ei vain vapaa-ajanvieton kontrollin väline. Kirjasto oli kasvamassa erilleen seurakunnasta. Osasyynä on varmasti se, että Granfeltin seuraaja J.W. Limon joutui hoitamaan saarnaajan virkaa muiden tehtäviensä ohessa⁴⁴.

Kirjaston uusi kukoistuskauti ei koitunut pitkäksi, sillä valtionaloudellisista syistä koko tarkk'ampujakoulu hajotettiin jo seuraavan vuoden (1860) kesällä ja vakinainen upseeristo siirrettiin muihin joukko-osastoihin. Koulun lämminhenkisen päätösjuhlan selostuksesta Hämäläinen-lehdessä 3.8.1860 näkee, että koulussa annettiin sotaoppien lisäksi myös yleisivistävää opetusta. Koulun johtaja sanoi jäähyväispuheeseen mm.: »Te olette täällä koulussa ollessanne oppineet lukemiseen, kirjoittamiseen ja luwunlaskun alkeet ja niin perustaneet siwistyksen, joka teitä wastapäin on paljon hyödyttävä [. . .]».

Joukko-osaston lopettaminen aiheutti hirvittävän paperisodan, kun joka napista ja rievusta piti tehdä tiliä valvoville viranomaisille. Pataljoonan seurakunnan arkisto määrättiin luovutettavaksi Hämeenlinnan kirkkoherralle B. W. Wegeliukselle säilytettäväksi. Arkisto päättyi myöhemmin Hämeen maakunta-arkistoon, jonka luetteloissa se tosin esiintyy harhaanjohtavasti »Hämeenlinnan tarkka-ampujapataljoonan seurakunnan kirkonarkiston» nimellä. Kirjaston luettelo- ja tilikirja ei kuitenkaan nähtävästi mennyt muiden seurakunnan papereiden mukana, koska sitä ei maakunta-arkistosta löydy. Seurakunnan käytössä olleet Raamatut, käsikirjat yms. viralliset teokset määrättiin luovutettavaksi Turun ruotupataljoonalle. Lainakirjasto ei ollut valtion, vaan sen lahjoittajien, lähinnä upseerien omaisuutta, joten he saivat tehdä sille, mitä tahtoivat, tosin luvan ja neuvon kysytyään aina kenraalikuvernööri Bergiltä saakka.⁴⁵

Aateluus tuntui yhä velvoittavan krenatöörিতarkk'ampujien upseeristoa, sillä viimeiseksi paikkakunnalle jääneet upseerit sopivat v. 1861, että yhteinen omaisuus, mukaanluettuna sotilaskirjasto (Soldats-Bibliotheket), myydään huutokaupalla ja saaduista varoista muodostetaan rahasto. Rahastosta oli tarkoitus antaa avustuksia joukko-osaston veteraaneille tai heidän jälkeläisilleen.⁴⁵

Ilmoitus huutokaupasta oli Hämäläinen-lehdessä 7.2.1862:

Tulewana tuorstaina, tämän kuun 13 p:nä, kello 9:stä edellä ja 4:stä jälkeen puolipäivän, myydään julkisella huutokaupalla Herra Kapteini C. A. Grahn'in talossa tässä kaupungissa Suomen hajotetun opetus-tarkk'ampuja-bataljonin upseeriston omaisuutta, niinkuin huone- ja soittokaluja, nuottipöytiä, sotawäen kuormarattaita, ruotsin ja suomenkielinen sotawäen kirjasto, kirjoitettuja ja puhtaita nuottikirjoja, y.m.; josta tämän kautta halullisille ostajille tieto annetaan. Hämeenlinnan kaupungin huutokammioista 6 p. helmikuuta 1862. C. Z. Schultz

Näin päättyi krenatöörিতarkk'ampujapataljoonan sotilaskirjaston tarina. Mikä oli sen yleinen merkitys? Se oli suuremman kirjastoliikkeen haara sotaväessä, mutta oliko sillä ulos- ja jälkeinpäin positiivista merkitystä? Pataljoona oli 1000 sotilaan ja lukuisien muiden miesten, naisten ja lasten yhteisö. Miehistö ehti varmasti osaksi vaihtua pataljoonan 14-vuotisen olemassaolon aikana. Loppuvaiheissa miehistöä karsittiin rajusti. Ehkä entiset tarkk'ampujat eivät kotiseuduilleen jonkinlaista kirja- ja kirjastotietoisuutta. Ainakin Granfelt itse oli perustamassa kirjastoa Tammelaan 1861 ja hänen seuraajansa Johan Werner Limon mainitaan jopa kahden kirjaston perustajaksi v. 1860: Kokemäen ja Harjavallan⁴⁶. Merkitystä voi olla silläkin, että v. 1859 A.E.Granfeltin veljenpojan Axel August Granfeltin kotiopettajana oli teologian ylioppilas Erik Viktor Petterson⁴⁷, josta v. 1866 tuli Kaartin pataljoonan saarnaaja. Jo toisena virkavuotenaan hän perusti pataljoonaan sotilaskirjaston⁴⁸.

Sotilaskirjastot sittemmin ja kysymyksiä

Krenatöörিতarkk'ampujapataljoonan kirjaston häviämisen jälkeen sotilaskirjastojen historia jatkuu katkelmallisena. V. 1867 saarnaaja E. V. Petterson perusti sotilaskirjaston Helsingin Kaartin pataljoonaan, mutta jo vuodesta 1863 kaartin väki oli ollut oikeutettu käyttämään Helsingin kaupungin kansankirjastoa, koska pataljoona oli antanut 25 ruplan avustuksen sen hyväksi⁴⁹.

Vilkkaampi kehitys alkoi, kun vuoden 1878 asevelvollisuuslakia alettiin panna täytäntöön 1880-luvun alussa. Kaarle Werkko suositteli v. 1879, että tulevaan asevelvollisuusarmeijan

perustettaisiin »kirjastoja uskonnollis-kansallissella kirjallisuudella»⁵⁰. Kirjastoja perustettiin sekä vakinaiisiin pataljooniin että reservikomppanioihin, ei kuitenkaan valtion varoin, vaikka sen suuntainen aloite tehtiinkin vuoden 1885 valtiopäivillä keskusteltaessa asevelvollisten siveellisestä tilasta⁵¹. Varat saatiin keräyksillä asevelvollisten kotipitäjistä tai erilaisten tempausten, kuten tanssiaisten ja teatteriesitysten, tuottoina. Reservikomppanioihin kesäisin harjoituskokouksiin kokoontuneet miehet saivat kulumiskorvausta omien saappaiden käytöstä. Joissakin komppanioissa reservimiehet luovuttivat osan näistä korvausrahoistaan kirjaston hyväksi.

Kirjastot olivat joukko-osastojen päällystön valvonnan alaisia. Kuinka korkealla tasolla hierarkiassa oltiin kiinnostuneita kirjastoista? Ainakin jotkut reservipiirien päälliköt antoivat ohjeita komppanianpäälliköille kirjastojen perustamisesta. Tähän yhteyteen liittyy toinenkin merkittävä kysymys: oliko keisarikunnan armeijassa mitään vastaavia ilmiöitä vai oliko Suomi sivistynyt rajamaa barbaarisen imperiumin reunalla?

Vappulan mukaan sotilaspapit osallistuivat pataljoonien kirjastojen hoitoon ja valvontaan⁵², mikä osaksi pitääkin paikkansa, mutta joissakin pataljoonissa kirjastojen hoito oli kokonaan upseerien ja aliupseerien käsissä. Reservikomppanioissa ei sotilaspappeja ollut lainkaan. Jatkotutkimuksen tehtäväksi jää tämän maallistumiskysymyksen selvittäminen.

Sotilaskirjastojen toiminta lakkasi, kun tämän vuosisadan alussa koko Suomen sotalaitos hajoitettiin. Nykyisten sotilaskotikirjastojen historian katsotaan alkavan vuodesta 1918, jolloin jääkärit toivat Saksasta sotilaskotiaatteen, johon oleellisena osana kuuluivat kirjastot. Autonomian aikainen sotilaskirjastoperinne jatkui vapaan Suomen armeijassa sikäli, että puolustusvoimat perusti varusmieskirjastoja varuskuntiin. Niitä hoitivat aliupseerit, joille maksettiin erityinen korvaus. Vuonna 1959 kaksinkertainen kirjasto-organisaatio yhdistettiin, minkä jälkeen varusmiesten kirjastopalveluista ovat vastanneet sotilaskotiyhdistykset.⁵³

Viitteet

¹ *Kari Vappula*: Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812—1880 (Hki 1982), s. 273, hänen viitteensä: SA M 24/44 kirjastoluettelo. ÅU 25/1.4.1851. Ks. kuitenkin myös tämän artikkelin viitteessä 42 mainittu *Korkaman* ja *Roudasmaan* teos.

² Vappulan tutkimus on ollut suureksi avuksi aloittaessani omaa tutkimustani.

³ Ks. kuitenkin *Kaarlo Werkko*: Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lasten-kirjastoista ynnä luku-yhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875 (Jyväskylä 1879), s. 2, 4—5, 264—265; *Mauri Närhi*: Lukuseurasta kansankirjastoon (Hki 1963), s. 43—45, 265—266; *J.E.O. Screen*: Helsingistä kadonnut venäläinen kirjasto (Opusculum. Vol. 5/1985, no 4, s. 172—178).

⁴ Kanawa 24/21.6.1845 33, 35—37/23.8.-20.9.1845, myös teoksessa *Pynnisen perintö* (Hki 1945), s. 45—54.

⁵ *Yrjö Nurmio*: Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä (Historiallinen aikakauskirja 1947, s. 1—47); *Närhi* 1963, s. 9—15.

⁶ Selostusta *Lauri Kujala*: Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen herätyksen aikana (Historiallinen arkisto XLII,9. Hki 1935), s. 17—19.

⁷ *Marjaana Karjalainen*: Kansankirjastojen kehitys Suomessa vuosina 1802—1906 (Hki 1977), s. 98—100.

⁸ *Karl-Erik Henriksson*: Ylioppilaat pitäjänkirjastoja perustamassa sata vuotta sitten (Yhteiskunta II/1950, s. 44—51).

⁹ *Henrik Grönroos*: Kirkonkirjastot kansankirjastojen edeltäjinä (Pynnisen perintö, s. 55—75).

¹⁰ *Karjalainen* 1977, s. 32.

¹¹ *Närhi* 1963, s. 43.

¹² *Vappula* 1982, s. 270.

¹³ *O. Seithari*: Vuoden 1878 asevelvollisuuslain syntyvaiheet (Hki 1951), s. 29.

¹⁴ Kaavio vahvuuksien vaihteluista *Vappula* 1982, liite 6, s. 321.

¹⁵ *Seithari* 1951, s. 26.

¹⁶ Yleistiedot esim. *Seithari* 1951.

¹⁷ *Vappula* 1982, s. 154.

¹⁸ *Iso tietosanakirja* (1934), hakusana Krenatööri.

¹⁹ *Iso tietosanakirja* (1937), hakusana Tarkk'ampuja.

²⁰ Sotilasseurakunnista 1830—50 -luvuilla *Vappula* 1982, s. 93—158.

²¹ *Vappula* 1982, s. 154—156.

²² *Vappula* 1982, s. 129.

²³ Valtionarkisto (VA); Ohensaari-Carpelan -suvun arkisto; Karl Johan Carpelanin vastaanottamat kirjeet.

²⁴ Päivätty 9.12.1853; VA Granfelt-Kuusi -suvun arkisto, Axel Fredrik Granfeltille saapuneet kirjeet; eräät sanat epäselviä.

²⁵ Vappula 1982, s. 120.

²⁶ Finska Grenadier Skarpskytte Bataillon, Dag-Ordres Journal 1849, SA M 24/15.

²⁷ Sanomia Turusta 1.4.1851.

²⁸ Werkko 1879.

²⁹ Åbo Underrättelser 1.4.1851.

³⁰ Vappula 1982, s. 111.

³¹ Gren. Skarpskytte Bataljonen. Kyrkans Räkenskaper och Inventarii Längd, s. 212–219, SA M 25/44.

³² Em. SA M 25/44, 1) kirkon kirjojen luettelo, s. 325–326, päiv. 16. 4. 1855 (Granfelt teki luettelon luovuttaessaan tehtävänsä seuraajalleen J. W. Limonille), 2) irrallinen inventaarioluettelo kirkon esineistä ja kirjoista 5.10.1857, allekirj J.W.Limon. Vappulan em. viittaus (ks. viite 1) kirjastoluetteloon Sota-arkiston arkistoyksikössä M 25/44 johtuu ilmeisesti siitä, että hän on käsittänyt kirkon kirjojen luettelon kirjaston luetteloksi; itse en löytänyt kirjastoluetteloa mainitusta kohdasta.

³³ G. A. Gripenberg: Lifgardets 3 Finska Skarpskyttebataljon 1812–1905. Hfors 1905. S. 113.

³⁴ Granfeltista opettajana Vappula 1982, s. 271–273.

³⁵ Opetusvastuusta Vappula 1982, s. 244–249.

³⁶ Kirjeitä on valtionarkistossa Granfelt-Kuusi -suvun arkistossa ja Carpelan-Ohensaari -suvun arkistossa, Åbo Akademin kirjastossa Granfelt-ska brevsamlingen ja Lilljas brevsamling.

³⁷ Werkko 1879, s. 110. Th. Rein muuten lukee Granfeltin Snellmanin »suomalaiseen puolueeseen kuuluvien ystävien» joukkoon, Th. Rein: Juhana Wilhelm Snellman (4. p. Hki 1981), osa II s. 525.

³⁸ Åbo Akademin kirjastossa oleva Lilljan vastaanottamien kirjeiden kokoelma 1860-luvun alku-

vuosilta sisältää yli tusinan Granfeltin lähettämiä kirjeitä.

³⁹ *Samling af Placater [...] i Stor-Furstendömet Finland [...]*. 5. delen. 1825–1829. Hfors 1831.

⁴⁰ Reglor: För en vid Lif-gardets Finska Skarpskytte Bataillon öfwerenskommen Läse-förening, SA M 71/15.

⁴¹ VA. Sensuuriylihallituksen ptk 13.9.1850, 3°.

⁴² Krenatööritarkk'ampujapataljoonan ja sen seuraajien vaiheista ks. *Seithari* 1951, s. 40–51. Myös: *Erkki Korkama & Stig Roudasmaa*: Tapparasta tankkeihin. Hämeenlinnan varuskunnan historia (pain. Joensuu 1988), s. 168–174, jossa mainitaan myös tarkk'ampujakoulun kirjasto.

⁴³ Dag-Ordre Journal vid Finska Skarpsk.skolan 1859, SA M 24/24.

⁴⁴ Vappula 1982, s. 129. Limonin ura ks. *O.I Colliander*: Suomen kirkon paimenmuisto [...]. Ensimmäinen osa (Hki 1910).

⁴⁵ Tiedot kirjelmistä, jotka sisältyvät käärröön SA M 25/15 Finska undervisningsskarpskyttebataljonens omorganiserande . . .

⁴⁶ Werkko 1879, s. 58, 68.

⁴⁷ Sakari Kuusi: Aksel August Granfelt (Hki 1946), s. 100

⁴⁸ Werkko 1879, s. 4. Lieneekö merkitystä sitten sillä, että Hammarlandin kirjaston perustaja P.U.F. Sadelin oli Vaasan ruotupataljoonan saarnaaja 1819, 1821–30?

⁴⁹ Werkko 1879, s. 2.

⁵⁰ Werkko 1879, s. 264–265.

⁵¹ Ed. Avellanin anomusehdotus talonpoikaissäädylle 27.1.1885, *Talonpoikassäädyn pöytäkirjat* 1885 vp, s. 75–76.

⁵² Kari Vappula: Sotilaspapin virka Suomen asevelvollisessa sotaväessä 1881–1905 (Hki 1989), s. 16

⁵³ Jouko Lahtero: Vihreät sisaret. Sotilaskotiliitto-Soldathemsförbundet r.y. (Hki 1974), s. 193–195